

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Scènes

Getekend (door) trauma

JO SMET

Voor iemand die in de psychiatrie werkzaam is en het psychoanalytisch adagium 'Spreek en ge zult gezond worden' ernstig neemt, is de formulering 'Wat we ons herinneren, zijn beelden' een 'bedenklijke' uitspraak. (Ze is van George Steiner, geciteerd in *De sirenen zwegen*, een zeer rijk, onlangs verschenen essay van Etty Mulder.) Laat me deze als uitgangspunt nemen voor enkele bedenkingen over autobiografische beeldende kunst en over het verband tussen figuratie en trauma, naar aanleiding van enkele tentoonstellingen en uitgaven dit voorjaar in Antwerpen en Leuven.

Er zijn verschillende 'dagen van diepgang' te onderscheiden in het uitschilderen van het autobiografische. Dieptelagen zoals die ook wel in het psychotherapeutisch spreken te onderkennen vallen: bewust anekdotisch-illustratief (hier staat het werk van de verdringing niet op de voorgrond), bewust metaforisch bewerkt, en onbewust (want verdrongen) verbeeld.

Er is de expliciete illustratie, die evoceert en uittekent en zich verder beperkt tot het verhalende. De tekenkunst van Koenraad Tinel is daar een voorbeeld van. Hij illustreert een persoonlijke geschiedenis en tekent expliciet opgeslagen beelden die verwijzen naar al dan niet als traumatisch ervaren gebeurtenissen. Hij kan erbij vertellen, hij kan zelfs optreden en zijn verhaal doen met de hedendaagse powerpointtechniek als hulpmiddel. Als om te benadrukken dat hij met zijn talent getuigenis wil afleggen van een geschiedenis die hij kan uitzegen, waar hij bij betrokken was, maar waar hij zich ook aan kan onttrekken of waar

hij zich boven kan plaatsen. En de lezer — er is ook een catalogus — kan geamuseerd het 'beeldverhaal' volgen. In *Scheiss-emmer* bijvoorbeeld brengt hij verslag uit van de dooltocht die het gezin meemaakte op de vlucht in Duitsland na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Tinel toont niet het vergetene-onzegbare, terwijl dat vanuit psychotherapeutisch standpunt misschien wel het interessantste is. Hij zoekt niet wat ontsnapt is omdat het zo belangrijk of traumatiserend was en dus verdrongen is omdat het niet te verdragen was. Hij vertelt het gekende, dat wat hij zich 'herinnert'. En — met een tripel erbij — kan hij er lachend beeldrijke anekdotes aan toevoegen.

Heel anders gaat het bij Arpais Du Bois (gezien in Galerie Van Der Mieden in Antwerpen), die een dagboek, of beter een nachtboek, tekent. In de tentoongestelde boekjes (46 in getal) heeft ze gedurende 391 dagen 2748 tekeningen gemaakt en dus werd deze tentoonstelling *Trois cent quatre-vingt-onze/ deux mille sept cent quarante huit* genoemd. Een logische maar inhoudelijk nietszeggende titel, als om zich te beschermen tegen wat in het getoonde opgeroepen wordt. De *stream of consciousness* is een *stream of emotionality*. Ook op haar blog toont ze de impressies van de dag. Ze geeft een inkijk in haar zielenleven, maar die inkijk wordt versluierd: bang om zich bloot te geven plaatst ze er een scherm voor. Deze versluierde openheid spreekt ze ook uit in een interview naar aanleiding van de tentoonstelling. Interpretatief kan gedacht worden dat haar tekenen gestuurd wordt door onbewuste (?) herinneringen aan trauma's, waar ze net niet of slechts zeer moeizaam over kan spreken. Ze maakt aantekeningen bij haar onuitgesproken/niet uit te spreken traumatische geschiedenis. Je leest haar therapeutische pogingen om de onzeg-

bare, niet te verteren pijn van (incestueuze) geschiedenissen te beheersen. Soms lijken het automutilatieve krassen op het papier, of wegdromerijen, verstrooisels, afwezigheden.

En tussen die twee uitersten staat bijvoorbeeld het werk van de betreurde Philippe Vandenberg. Zijn werk is te lezen als een blijvend aftasten van de mogelijkheden die de schilderkunst heeft om emotionele geschiedenissen vorm te geven. In dat obsessionele avontuur dat zich in zijn atelier afspeelde, schilderde hij: soms heel directe kreten van/tegen geweld, vaak metaforische scènes die verwijzen naar de dreigende, traumatische sfeer uit zijn kindertijd. Hij tekent de teleurstelling en de woede uit in taferelen die soms zeer expliciet de moordende agressie tonen, vaak in erotische, bloedige gewelddadigheid. Een vreselijke verbeeldingskracht in opbod tegen een vreselijke werkelijkheid. Uitwoeden.

Tinel, Du Bois, Vandenberg: drie lagen van diepgang, drie modi van omgang met traumapijnen, drie verschillende vormen van narrativiteit, drie registers van expliciteit in het uitzeggen, tonen of eventueel uitschreeuwen van woede en verdriet. De representatie die gevonden wordt in het beeld geeft een aanzet van betekenis, een begin van een aanwezigheid in distantie, en een uitnodiging tot communicatie.

Tijd om Bracha Ettinger erbij te betrekken, een Israëlisch-Franse psychoanalytica en kunstenaar. Ze is in dit tijdschrift nog (te) weinig aan bod gekomen. Ze wil de volgens haar te fallocentrische psychoanalyse aanvullen met een denken over het 'matrixiale' register en dus met dat wat voorafgaat aan de mannelijke figuratie, aan het gesymbo- liseerde. Ze theoretiseert veel over kunst

als 'matrixiale borderlinking' en 'stichting van transsubjectiviteit'. Ze maakt achter de divan tijdens de psychoanalytische sessies met haar patiënten in een vrij zwevende aandacht aan-tekeningen die in 'carnets' zijn verzameld (dit voorjaar tentoongesteld in Angers, Frankrijk) en die haar inspireren om tot duidingen te komen. Ze ziet die tekeningen als het resultaat van een communicatie tussen twee onbewustes. Die matrixiale kunst heeft een grensverbindend effect en is een heelmakende lichaam-psychekoppeling, die onbewuste angsten en resten ('traces') van voortijds opgeslagen ervaringen oprakelt. Dit moederlijke register gaat vooraf aan de vaderlijke symbolische dimensie of bestaat ernaast, in een minder toegankelijk, verdrongen, ontkend en vaak onontgonnen land aan gene zijde van het zichtbare. Dit ettingeriaanse affectieve precognitieve perspectief biedt aanzetten om kunst, trauma en herinnering op een andere manier te beschouwen dan in het door het fallisch binaire denken gedomineerde klassieke discours. Voor Bracha Ettinger gaat het niet zozeer om de inhoud van het gerepresenteerde als wel om het proces van het kunst produceren op zich, waardoor een nieuwe ruimte voor ontmoeting gecreëerd wordt die de plaats kan worden van een transformatieve communicatie. Zo kan ook het spreken in de kuur performatief gedacht worden: het gaat niet om dé waarheid; het gaat erom in gesprek te komen en te blijven. En zo zoeken ook deze drie beeldend kunstenaars — elk op zijn manier — een dialoog met de kunstliefhebber, die op zijn beurt een gesprek aangaat met hun werk. De ene vertellend, de andere schreeuwend en vloekend en Du Bois ingehouden, geraakt, in de diepte.